

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто концептуальні засади удосконалення державного регулювання національної системи вищої освіти України та запропоновано впровадження заходів щодо його удосконалення.

Ключові слова: державне регулювання, національна система вищої освіти, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Освіта обумовлює соціально-економічний розвиток суспільства, сприяє формуванню пріоритетів розвитку держави, а держава, в свою чергу, не повинна бути байдужою до її забезпечення. На сучасному етапі переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості і культури всього населення мають вирішальне значення для соціально-економічного розвитку країни, підвищуються вимоги до освіти, яка повинна відповідати потребам суспільства та сучасним світовим тенденціям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам державного регулювання національної системи вищої освіти приділяли відомі вчені Г. Беккер, Е. Денісон, Я. Мінсер, Т. Шульц. В роботах вітчизняних вчених Л.І. Антошкіної, А.І. Бутенко, В.М. Гейця, О.А. Грішнєвої, Г.А. Дмитренка, Т.А. Заєць, І.С. Каленюк, О.А. Кратта, В.Г. Кременя, О.П. Сологуб, Л.А. Янковської та інших висвітлені окремі організаційно-економічні проблеми функціонування системи вищої освіти. Сучасні умови функціонування вищої освіти вимагають напрацювання нових механізмів регуляторної діяльності держави в сфері її управління.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення концептуальних засад удосконалення державного регулювання національної системи вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. На думку багатьох дослідників вища освіта відіграє величезну роль у розвитку економіки. За твердженнями експертів, розвиток держави за рахунок системи освіти додає 40 % валового національного продукту [1].

Вирішення пріоритетних завдань інноваційного соціально-економічного розвитку країни неможливе без опори на освіченість суспільства. Вища освіта забезпечує відтворення та розвиток інноваційного потенціалу економіки та демократичного суспільства. Глобальні динамічні зміни в суспільно-економічному розвитку зумовлюють стратегічні завдання і визначають головні напрями оновлення і розвитку вищої освіти в Україні, підвищення її якості і приведення у відповідність із структурою потреб ринку праці [2]. Як правило, особи, що отримали освіту кращої якості в навчальному закладі, який володіє високою репутацією, з великою ймовірністю мають переваги при працевлаштуванні та отримують більшу стартову заробітну плату.

Трансформаційні зміни в суспільстві, політичні кризові явища, економічна нестабільність держави, неспроможність органів державної влади приймати вчасно ефективні управлінські рішення щодо регулювання системи вищої освіти – все це призводить до зниження якості надання послуг у сфері вищої освіти.

Якість освіти в Україні сьогодні суттєво поступається світовим вимогам, що, в свою чергу, негативно впливає на інноваційний розвиток країни та гальмує її економічне зростання, не задовольняє і роботодавців. Це свідчить про те, що механізм державного регулювання освітнього процесу недосконалий та неефективний.

Отже, виникає необхідність вдосконалити державний регуляторний механізм системи вищої освіти України з метою підвищення рівня конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.

У сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції національна система вищої освіти не може ефективно функціонувати без активних регуляторних дій з боку держави. В цих умовах основою стратегії економічного розвитку має стати реалізація державної політики, спрямованої на забезпечення якості вищої освіти.

Необхідність державного регулювання системи вищої освіти визначається двома аспектами: неспроможністю ринку надати освітні послуги в повному обсязі та певної якості, а також відмовою від жорсткого адміністративного управління системою вищої освіти. [3].

Досліджуючи процес формування та розвитку державної політики у сфері вищої освіти, виявлено, що державне управління вищою освітою України за формальними ознаками відповідає стандартам європейських країн, але є суттєві відмінності у функціональних обов'язках, які полягають у порядку формування управлінських органів, їх складу та функціональних повноважень.

Проведені опитування працедавців і випускників вищих навчальних закладів щодо якості вищої освіти в Україні показало, що лише 14,5% респондентів оцінюють якість вищої освіти як високу. Основна маса опитаних вважають якість освіти середньою (44,9%) або низькою (29,6%). При цьому, в топ основних причин низької якості вищої освіти в Україні входять такі, як невідповідність викладання вимогам ринку праці, невідповідність структури освіти реальним потребам ринку праці, слабка матеріально-технічна база вищих навчальних закладів, низький середньоосвітній рівень студентів та їх слабка зацікавленість в якісній освіті. Існують істотні дисбаланси між обсягом і структурою підготовки робочої сили з вищою освітою і потребами ринку праці. За результатами опитувань близько 50% населення України працює в повній або частковій невідповідності зі спеціальністю і кваліфікацією, отриманою при здобуванні вищої освіти. Причому серед випускників вищих навчальних закладів повністю за фахом працюють лише 22%. В результаті працедавцям доводиться закладати до своїх бюджетів кошти для перепідготовки фахівців з вищою освітою. Реальною проблемою є нестача абітурієнтів для спеціальностей, спеціалістів

з яких хочуть отримати працедавці, і надлишок їх на престижних спеціальностях [4].

Як і на початку ХХІ ст., так і сьогодні сфера української освітньої політики має такі характерні ознаки: обмежені ресурси, їх переважно нераціональне використання, системний дефіцит бюджетного фінансування, відсутність пріоритетного статусу в суспільстві, низький рівень активності інших учасників освітньої політики тощо [5].

Все вищезазначене негативно впливає на реалізацію прав громадян на якісну вищу освіту та рівного доступу до якісної вищої освіти. Отже, на сучасному етапі інтегрування української вищої освіти до європейського освітнього простору необхідно визначити основні пріоритетні напрями державного регулювання національної системи вищої освіти.

Проектом Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року, розробленої робочою групою під керівництвом МОН України, передбачено, що метою реформування вищої освіти є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір. Основними завданнями реформ є :

- забезпечення конституційних прав громадян на якісну вищу освіту та рівного доступу до якісної вищої освіти;
- реорганізація системи управління вищої освіти з метою забезпечення захисту національних, регіональних та місцевих інтересів, а також інтересів всіх суб'єктів національної системи вищої освіти України;
- трансформація університетів у центри незалежної думки, які здатні дати персонал та ідеї для прискорення модернізації країни;
- забезпечення справедливої конкуренції між закладами вищої освіти як запоруки високої якості вищої освіти;
- створення належного зв'язку між ринком праці та системою вищої освіти;
- інтеграція вищої освіти України у світовий і європейський освітньо-науковий простір [6].

Без ефективного, модернізованого механізму державного регулювання національної системи вищої освіти, який забезпечуватиме процес надання якісних послуг у сфері вищої освіти, неможливо ґрунтовно та якісно

провести реформування вищої освіти та досягти підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

Сучасна державна освітня політика знаходиться в пошуку шляхів розвитку з метою подальшого задоволення потреб населення в якійсній освіті. Однак, слід зауважити, що суттєвий вплив на визначення пріоритетів держави щодо розвитку системи вищої освіти мають глобалізаційні процеси. Отже, подальше вдосконалення державного регуляторного механізму національної системи вищої освіти має відбуватися з урахуванням сучасних міжнародних принципів та стандартів, а також враховуючи досвід розвитку національних систем вищої освіти в рамках Болонського процесу.

Наприкінці ХХ ст. більшість європейських країн здійснили реформування державного управління вищою освітою, зважаючи на тенденції глобалізації, інтернаціоналізації, демократизації управління, децентралізації, розширення автономії ВНЗ з одночасним підсиленням їх звітності перед суспільством. Як зазначає М. Квієк, у країнах Центральної та Південно-Східної Європи на сферу державного управління вищою освітою найбільше впливають глобальні фактори, які можна поділити на три категорії:

1) крах провідної ролі держави-нації в соціально-економічному розвитку, коли вища освіта бачилася як форма національного багатства, яке сприяло становленню національної свідомості;

2) переосмислення функції держави загального добробуту, включаючи новий обсяг діяльності державного сектору, який фінансується державою;

3) вторгнення економічного раціоналізму в державний сектор у світовому масштабі [7]. Саме ці фактори впливають і на трансформаційні процеси у сфері державного регулювання, які відбуваються сьогодні в Україні.

Дослідженням, проведеним в межах програми TEMPUS, доведено, що фактично в усіх країнах-учасниках цієї програми нормою є центральне управління ВНЗ зі сторони держави в особі міністерства освіти. У деяких країнах регіональна влада розділяє відповідальність з центральним урядом. Приблизно в 25% країн створено незалежний орган для надання фінансування ВНЗ.

Одночасно в більшості країн існують національні конференції ректорів, одним із завдань яких є надання уряду пропозицій стосовно проектів законодавства у сфері вищої освіти та інших питань. Приблизно дві третини країн ВНЗ, які перебувають на державному фінансуванні, вважаються автономними. Найменший вплив на державне управління вищою освітою здійснюють регіональні органи влади [8].

Державне регулювання сфери вищої освіти можна визначити як сукупність форм, методів та інструментів впливу держави на кон'юнктуру ринку освітніх послуг і суб'єктів надання освітніх послуг з метою створення умов для реалізації ними визначених цілей та завдань, які одночасно відповідають як інтересам держави, так і власним інтересам, та забезпечення високої якості надання освітніх послуг.

Державне регулювання системи вищої освіти реалізується через організаційно-економічний механізм. Сучасні дослідники визначають такі основні завдання державного регулювання системи вищої освіти: забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти; приведення системи вищої освіти у відповідність до вимог Болонської декларації, впровадження європейських стандартів вищої освіти; створення нової моделі економічної діяльності вищих навчальних закладів, яка базується на солідарній участі держави, бізнесових кіл і громадян; підвищення конкурентоспроможності науки та її інтегрованості у світовий науковий процес; створення системи безперервної інтегрованої вищої освіти, реалізація концепції багаторівневої підготовки; демократизація управління вищою освітою, у тому числі шляхом формування системи громадського управління та контролю, автономізація ВНЗ [9, 10].

Результати функціонування ринку вищої освіти на сучасному етапі та низький рівень конкурентоспроможності національної системи вищої освіти, які розглянуті в другому розділі дисертаційного дослідження, вказують на неефективність діючого організаційно-економічного механізму державного регулювання системи вищої освіти.

Повільна адаптація системи державного регулювання вищою освітою до умов ринкового середовища є результатом неготов-

ності держави до швидких змін в освітньому просторі. Динаміка глобальних змін в суспільстві й економіці, формування європейського освітнього простору зумовлюють необхідність розроблення більш ефективних форм і методів регулювання системи вищої освіти як однієї з найважливіших складових національної економіки, а також реформування освітньої сфери.

Ефективний механізм державного регулювання системи вищої освіти має на меті:

забезпечення надання якісних освітніх послуг;

попередження ризиків;

миттєве реагування на зміни кон'юнктури ринку освітніх послуг, а також адаптацію до виникаючих в процесі глобалізації факторів розвитку країни та її регіонів.

Сучасний ринок праці в Україні потребує фахівців, які володіють прогресивними знаннями та технологіями і здатні до постійного самонавчання та вдосконалення. Це зумовлюється високою швидкістю старіння знань і навичок та необхідністю їх постійного оновлення. З'являються нові потреби та види людської діяльності, які обумовлюють глибинні зміни в освітній сфері, активізують перехід від регламентованих форм поширення знань до освіти упродовж всього життя. Нині знання стали основною життєво необхідною умовою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни. Сучасні ринкові умови визначають напрями, форми діяльності вищих навчальних закладів, орієнтують їх на потреби споживачів і диверсифікацію джерел фінансування, загострюють конкуренцію як між ВНЗ на ринку освітніх послуг, так і між випускниками на ринку праці. Сьогодні збільшується залежність діяльності ВНЗ від економічних факторів. Отже, необхідно сформувати адекватні ринковим умовам механізми державного регулювання та вироблення нової регуляторної державної освітньої політики. Які б спрямовували зусилля вищої освіти на послідовне підвищення її конкурентоспроможності [11].

Основними недоліками державного регулювання національної системи вищої освіти є:

1. Недосконалість нормативно-правової бази, яка регулює відносини у сфері вищої освіти.

2. Існування дисбалансу між попитом та пропозицією ринку праці.

3. Відсутність стратегії розвитку вищої освіти, а також механізму оцінки ефективності функціонування системи вищої освіти.

4. Низький рівень залучення органів місцевого самоврядування до процесів ліцензування та акредитації ВНЗ, а також до формування державного замовлення.

5. Недостатній рівень фінансування системи вищої освіти, відсутність інвестиційної активності, застаріла матеріально-технічна база, низький рівень оплати праці науково-педагогічних кадрів, нестача кваліфікованих кадрів у зв'язку з еміграцією за кордон.

6. Неузгодженість системи вищої освіти України з вимогами Болонської декларації, низький рівень залучення інноваційних технологій в навчальний процес.

7. Низька якість вищої освіти, що призводить до низького рівня конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.

На нашу думку, в умовах сьогодення для досягнення максимального ефекту від впливу держави необхідно визначити пріоритетні напрями удосконалення державного регулювання системи вищої освіти України.

До них можна віднести такі:

розроблення стратегії розвитку системи вищої освіти;

розроблення, перегляд та вдосконалення законодавства, яке регулює відносини у сфері вищої освіти, та забезпечення дотримання правових норм усіма суб'єктами надання освітніх послуг;

розробка та забезпечення використання інноваційних технологій в навчальному процесі;

забезпечення поступового переходу до міжнародних стандартів функціонування ринку освітніх послуг;

підвищення якості надання освітніх послуг;

підтримання макроекономічної стабільності у сфері вищої освіти.

Запропоновані напрями удосконалення державного регулювання системи вищої освіти потребують розробки заходів їх реалізації, що представлено у табл.1.

**Пріоритетні напрями удосконалення
державного регулювання системи вищої освіти України**

Напрями	Заходи реалізації
Розроблення стратегії розвитку системи вищої освіти	Стратегічне планування є ефективним інструментом забезпечення розвитку складових національної системи вищої освіти. Розробка, затвердження на державному рівні та реалізація ефективної стратегії розвитку системи вищої освіти дозволить вищим навчальним закладам здійснювати довгострокове планування своєї діяльності, забезпечувати високу якість надання освітніх послуг, реалізовувати перспективні дослідницькі проекти та інтегруватися у глобальний науково-технічний простір
Розроблення, перегляд та вдосконалення законодавства, яке регулює відносини у сфері вищої освіти, та забезпечення дотримання правових норм усіма суб'єктами надання освітніх послуг	Перегляд нормативно-правової бази, яка регулює відносини у сфері вищої освіти, а саме: - скасування нормативно-правових актів, які з тих чи інших причин не працюють або суперечать нормам Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2015; - внесення змін до діючих нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність до вимог Закону України «Про вищу освіту»; - розроблення нових нормативно-правових актів з метою реалізації норм Закону України «Про вищу освіту»; - проведення заходів щодо імплементації Закону України «Про вищу освіту». Розроблення нових стандартів освітньої діяльності ВНЗ з урахуванням потреб ринку праці. Контроль за дотриманням суб'єктами надання освітніх послуг у сфері вищої освіти норм законодавства. Забезпечення ефективних підходів до фінансування системи вищої освіти, розроблення нормативної бази щодо регулювання ціноутворення на ринку освітніх послуг із врахуванням як державного так і приватного сектору вищої освіти.
Розробка та забезпечення використання інноваційних технологій в навчальному процесі	Розроблення концепції інноваційних моделей навчання у вищій школі. Забезпечення системи вищої освіти висококваліфікованими кадрами, їх державна підтримка. Створення умов для підвищення рівня кваліфікації науково-педагогічних працівників. Розроблення державних цільових програм щодо підтримки впровадження інноваційних технологій в навчальний процес та активізації наукової діяльності ВНЗ. Забезпечення розвитку дистанційного навчання. Активне запровадження в навчальному процесі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Створення та сприяння розвитку на базах провідних вищих навчальних закладів технопарків. Підвищення рівня комерціалізації наукових досліджень
Забезпечення поступового переходу до міжнародних стандартів функціонування ринку освітніх послуг	Адаптація системи вищої освіти України до норм, стандартів і основних принципів Європейського простору вищої освіти. Модернізація системи вищої освіти. Постійне удосконалення змісту вищої освіти та організації навчального процесу. Сприяння та підвищення ефективності та якості вищої освіти. Забезпечення мобільності студентів та науково-педагогічних працівників. Законодавче та інституційне забезпечення, фінансова підтримка процесу інтеграції вищої освіти
Підвищення якості надання освітніх послуг	Розробка концепції забезпечення якості вищої освіти. Розробка прозорих процедур моніторингу якості вищої освіти. Перегляд та скасування дублюючих функцій контролюючих органів. Залучення громадських організацій та представників навчальних закладів до процедури контролю за рівнем надання освітніх послуг у сфері вищої освіти.
Підтримання макроекономічної стабільності у сфері вищої освіти	Удосконалення системи формування державного замовлення на підготовку фахівців у сфері вищої освіти. Розроблення та запровадження в системі вищої освіти методики обґрунтування та прогнозування фінансових витрат на вищу школу. Сприяння пошуку та впровадження додаткових, позабюджетних джерел фінансування вищої освіти. Децентралізація бюджетного фінансування.

Джерело: складено автором

Висновки. Очікуваними результатами реалізації напрямів удосконалення державного регулювання системи вищої освіти України мають стати підвищення якості надан-

ня освітніх послуг та підвищення рівня конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.

Список літератури

1. Гаркуша Л. Міжнародний центр: шлях до інтернаціоналізації вищої освіти/ Л. Гаркуша// Гуманітарні науки. – 2003. - № 2. - с. 129.
2. Рекомендації парламентських слухань "Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні", схвалені Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2004 року N 1755-IV.
3. Григанська С. В. Державне регулювання системи вищої освіти в Україні: автореферат дис. канд. наук з держ. управл.:25.00.02 / С. В. Григанська; Клас. приват. ун-т. – Запоріжжя : 2008. - 20 с.
4. Авксентьев М. Ю. Рекомендації щодо вдосконалення планування розвитку вищої освіти/ М. Ю. Авксентьев/ Молодий вчений.-2015.-№2 (17).-с.54-57.с. 54-55.
5. Гальперіна В.О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз. Автореферат дис. канд. філос. наук, спец.09.00.03 / В. О.Гальперіна.- Київ, 2003. – 17 с., 7 с.
6. Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року, розробленої робочою групою під керівництвом МОН України.
7. Квиєк М. Социально-культурные параметры трансформации высшего образования в Центральной и Восточной Европе/ Марек Квиєк// Высшее образование в Европе. – 2001. – Т. XXVI. - №3.
8. Шеломовська О. Державне управління вищою освітою в посткомуністичних країнах Європейського Союзу: досвід для України/ О. Шеломовська// Державне управління та місцеве самоврядування. Збірник наукових праць. – 2012. - №2 (13). – с. 46-50.
9. Вакарчук І. Вища освіта України – європейський вимір:стан, проблеми, перспективи/ І. Вакарчук// Вища школа.. – 2008. - №3. – с. 3-18.
10. Зигало О.А. Сучасні тенденції розвитку освітньої політики в Україні/ О.А.Зигало// Державне управління:теорія та практика [електронний ресурс]. – 2009. - №2. – 7 с. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Zygalo.pdf.
11. Пасєка С. Трансформація освітнього менеджменту на етапі інноваційних змін/ С. Пасєка// Фінансовий простір. – 2013. - №4 (12). – с. 217-221.

Summary. *In the article conceptual bases of improvement of government control of the national system of higher education of Ukraine are considered and introduction of measures is offered on his improvement. Addressing the priorities of innovative socio-economic development is not possible without the support of educated society. The mechanism of state regulation of the educational process is imperfect and inefficient. State regulation of higher education is implemented through organizational and economic mechanism. The current labor market in Ukraine requires professionals who possess advanced knowledge and technology and are capable of continuous learning and improvement. The expected results of the areas of improving state regulation of higher education in Ukraine should be improving the quality of educational services and improving the competitiveness of the national higher education system.*

Keywords: *government control, national system of higher education, competitiveness.*